

Annetaanko töppäykset anteeksi?

Havaintoja ylioppilasaineiden sanastosta, etenkin sanastoerikoisuuksista¹

Ylioppilasaineissa esiintyvistä murteelisuuksista useimmat ovat äänteellisiä, oikeinkirjoitusvirheiksi katsottavia. Kansanomaiset sanat sitä vastoin näyttävät monien tekstistä karsiutuneen jokseenkin tarkoin. Kirjoittaja ottaisi koetilanteessa turhan riskin viljellessään tahallisesti murre sanoja: mikä ilmaus on käypä, mikä kieli- tai tyyllivirhe, mikä erityinen tyyliansio? Vaikka kansanomaiset ilmaukset periaatteessa ovatkin tuoreita ja värikkäitä, ne vaativat oman tyyllilajinsa ja käytännössä vain harvoin hyödyttävät asiatekstistä kirjoittavaa. Niinpä ylioppilasaineissa murre sanoja käytelläänkin useimmiten vahingossa. — Seuraavassa näytetään murre sanojen, arkikielen ilmausten tai omien luomusten käytöstä:

»Ihminen — — tarvitsee tiettyjä *eteäpäin* (po. eteenpäin) vetäviä voimia» (Punkalaidun). Punkalaitumen murteessa sanotaan »ettiippäin», joten kirjoittaja on tavallaan normaalistanut murremuodon.

»Pussihiat» (Orimattila). Asut *hia* ja

hija edustavat länsimurteiden, *hiha* itämurteiden ja tietysti yleiskielen kantaa.

»— — tilastot todistavat siitä *karseasta* ilmiöstä, jonka teollistuminen on tuonut mukanaan» (Tampere). *Karsea* on tunnettu koululaiskielen sana (vrt. esim. *karmea*), joka ei sovi asiatyyliin; murre sanana *karsea* on harvinainen (esim. Iitti: »Liha on kovaa ja *karsejaa*»).

»Kun Jumala aikojen alussa *laittoi* (po. pani) häneen iankaikkisuuskaipuun — —» (Asikkala). Murretta ja arkikieltä mukaileva *laittaa* 'panna, asettaa' on varsin yleinen ainakin Lahden seudun ylioppilasaineissa.

»Mikä lepyttääkään [!] enempiä *miesihmisen* silmää kuin kaunisvartaloisen ja mikrohousuinen mannekiini» (Lahti). Hiukan yllättävä fennismi lienee se, että etenkin länsimurteissamme (ynnä puhekielessä) käytetään *ihminen*-sanaa neutraalin yleismerkityksensä lisäksi nimenomaan naisista (esimerkki Kymistä: »Nuat lapsiinkin kun tek *ihmiset* ennen siäl saunalattial, vähä olkii lattial niinkum makara sen alla joka synnytti»). Yhdysseenoissa *ihmisen* feminiinirooli vielä korostuu (emäntä-, leski-, nais-, piika-, työ-, vaimoihminen yms.), ja *miesihminen* näkyy kansankielessä olevan lähinnä periferinen ilmiö (Pyhäranta, Pöytyä, Täräntö, Jällivaara, Jyykeä).

»Varsinkin Itä-Suomessa monet maanomistajat rahavaikeuksissaan hakkaavat *rantapuseikat* pois» (Savonlinna). Sanaa *puseikko* käytetään esim. itäsavolaisissa murteissa, mutta se ei luonnu yleiskieleen. Jonkinlaisen jalansijan siinä on saanut rinnakkaisasu *pusikko* (Nyky-suomen sanakirja: »murt.») ja hiukan pitävämmän *puskikko* (NS: »ark.»), mutta asiategistissä on varminta puhua *pensaikosta*.

»Eristämme varkaat, sielullisesti sairaat ja *rötelöitsijät* vankiloihin» (Lahti). Tässä on tietenkin kysymys 'rettelöimisestä'; ensi tavun *ö* lienee lipsahdus (vrt. esim. *rötös, rötelö*), vaikka vastaavaa labiaaliumista tosin esiintyy murteissakin (esim.

¹ Poiminnat yleensä keväältä 1971, jokunen harva keväältä 1970; kunkin näytteen jäljessä mainittu koulun sijaintikunta tai -kaupunki.

Nurmo: »Nuan kovastir rupes rötteleöhän»).

»Ruoaksi hän (nimittäin tuhlaajapoi-
ka) sai syödä samaa sössää [!] kuin siat-
kin» (Lahti). Arkisesta sävystään huoli-
matta tämä koululaiskielen sana ei näytä
vanhastaan olleen kansanomainen —
enempää sianruoan nimenä kuin muis-
sakaan merkityksissä.

»Ainoa teollisuushaara, joka käyttää
haapaa raaka-ainena, on *tulintikkuteol-
isuus*» (Asikkala). *Tulintikka* on Asikka-
lan murretta ja tunnetaan laajemmaltikin
kaakkoishämäläisissä murteissa.

»Samoin antaa Jumala meille meidän
töppäyksemme ja virheemme anteeksi»
(Lahti). *Töppäys* ei merkitykseltään liity
enempää yleiskielen (NS: *töpätä* 'tökätä';
myös maalaustermi) kuin murteidenkaan
töppää-verbiin (esim. Hollola: hevonen
»töppää», pysähtyy äkkiä). Sanaa käyte-
tään nykyisin esim. koululais-, sotilas- ja
urheiluslangissa. Normaaliin uskonnolli-
seen tyyliin se tietenkään ei sovi, mutta
myös hengellisellä kielellä on oma slan-
ginsa. Tähän kai »töppäyskin» kuuluu:
ainakin eräs haastateltava puhui 14. 10.
71 televisiossa kahdesti hengellisistä »töp-
päyksistä». Kirjallisessa esityksessä tä-
mäntyylinen sana pitää panna lainaus-
merkkeihin!

»— — hampaita *viilovan* päänsäryn»
(Lahti). Sana *viiloa* tunnetaan laajalti
esim. hämäläis- ja kaakkoismurteissa,
eikä sitä mielestäni tarvitse pitää sana-
virheenä (yleiskielessä tietenkin tavalli-
sesti *vihloa*).

»Viimeiset viestinviejät *viipeltävät* (asial-
lisemmin: viilettävät) stadionin jo hie-
man murenevalla tiilimurskalla» (Nas-
tola). Tämä ahdasalainen murrenana on
pantu muistiin vain Mäntsälästä (»Son-
nikin viipelsi mukana») ja Elimäeltä;
vrt. NS: *viipeltää, viipertää*. — Murrepohja
vaikuttaa ymmärrettävästi nimenomaan
deskriptiivisanojen valintaan, mutta se
voi johtaa myös outoihin »viipellyksiin»,
jotka ehkä synnyttävät lukijassa aivan toi-
senlaisia mielikuvia kuin on tarkoitus.

Kerrallisia verbijohdoksia syntyy kii-
reisessä kirjoitustilanteessa moninaisten
mallien mukaan. Niinpä helpottumisesta
tulee *helppoutua* (Janakkala), nopeutumi-
sesta *nopenee* (»Aluksi väestönlisäys oli hi-
dasta, mutta *nopeni* vähitellen räjähdys-
mäiseen [!] vauhtiinsa», Vihti), poikkeai-
vasta yksilöistä *poikkenevia* ja vapautuneis-
ta *vapaantuneita* (Lahti). Edelleen: toi-
meentulo voi *vaikentua* (Pieksämäki; ho-
monyymi *vaikentua* 'vaieta' on kansan-
omainen), tv kuvaa elämää liian *hiotel-
tuna* (Tampere; ehkä kontaminaatio),
Raamattu on Jumalan *henkeyttämä* kirja
(Mikkeli) ja ihminen vaarassa *fakki-
idioitua* (Lahti).

Erehdysmuodoste voi selittyä lauseessa
olevan läheisen sanan aiheuttamaksi.
Esim.: »— — hän vyöryy lauman muku-
na *riivottomaan* ja *siveettömään* elämään»
(Mikkeli), »— — *rauhakkaisen* rinnakkais-
elon pohjalle» (Lahti).

Murrepohjasta kai johtuvat seuraavan-
laiset virheet *tarvita* ja *täytyä* -verbien käy-
tössä: »— — ei *tarvi* (po. tarvitse) nähdä»
(Riihimäki), »Jos naapuri hankkii auton,
tarvitsee (po. täytyy) hänen hankkia vielä
hienempi auto» (Lahti), »— — heidän
tarvitsee (po. täytyy) tyytyä siihen, mikä
on rahallisesti edullisinta» (Orimattila),
»Suomen *tarvitsee* (po. täytyy) luopua
esim. liittymisestä länsimaisiin kauppayh-
teisöihin» (Janakkala); »Miesten — —
ei ole *täytylynyt* (po. tarvinnut) kiinnittää
pukeutumiseensa huomiota» (Orimatti-
la); »Sen vuoksi *täytyisivät* ennakkoluulot
(po. täytyisi ennakkoluulojen) näitä asioita
kohtaan hävitä» (Sysmä). — Virhe-
mahdollisuuksia on siis useita: *tarvita*-
verbin taivutus, *tarvita* ~ *täytyä*, yksiper-
soonainen ~ monipersoonainen käyttö.

Maaseutu-sanaa ei juuri käytetä moni-
kollisesti. Niinpä sellaiset ilmaukset kuin
»*maaseutujen* kohdalla» (Riihimäki), »*maa-
seutujen* urbanisoituminen» (Hämeenlin-
na) ja »*maaseutujen* autoituminen» (Sys-
mä) herättävät huomiota; esiintymät
eivät liene tilapäisiä. Selittyisikö monikko

lukuisten muiden *-seutu*-sanojen aiheuttamaksi (esim. järvi-, korpi-, metsä-, rannikkoseudut), vai kuvastuuko siinä 'maaseudun' (vastakohta 'kaupungin') ja 'maalaispaikkakunnan' käsitteiden sekaantuminen? Joka tapauksessa tällainen monikko poikkeaa vakiintuneesta yleiskielen käytännöstä. — Pari esimerkkiä muista numeruspoikkeamista: » — kääntyä yhteiskunnan tarjoamien *apujen* puoleen» (Riihimäki; tällä monikkotapauksella on vastineensa kansankielessä — Juva: »Ne antaa sille (kerjäläiselle) *apuja*», Konginkangas: »Kyllä kaet ne kunna' '*apuja* sac»). »Kaverini pelaavat *kortteja*» (Janakkala; ehkä hyperkorrekti muoto: »korttia» on puhekielessä myös monikon partitiivi).

Psykologista perustelua tuskin kaippaa *ystävällinen*-sanan muotikäyttö — mm. auto-, iho-, kaupunki-, kuluttaja-, luonnonsuojelu-, matematiikka-, naapuri-, osamaksu-, ostaja-, perhe-, sääri-, tietokone-, urheilu-, vesistö-, vähittäismaksu- ja yrittäjä-ystävällinen esiintyvät lehtien palstoilla; sanat ovat sisällöltään epämääräisiä, ja niissä on usein ikävä sivumaku. Todettakoon, että tällaiset »ystävällis»-esiintymät ovat ylioppilaisaineissa paljon harvinaisempia kuin esim. mainoskielessä. *Ystävällisen* mallin mukaan rakennellaan yhdyssanoja muistakin samantapaisista adjektiiveista, esim. sellaisista kuin *vihamielinen*, *vaarallinen*, *turvallinen* ja *myönteinen*. Seuraavista esimerkeistä näkyy, että kirjoittajat eivät aina tajua näitä muotiluomuksia yhdyssanoiksi: »Nämä teatterit ovat '*nuorisoystävällisiä*'» (Orimattila; sitaatit ovat tässä paikallaan), » — — *yksilö vihamielinen* yhteiskunta» (Lahti), »Susien *ihmisvaarallisuudesta* on ollut viime aikoina paljon tutkimuksia» (Vihti), »Ihminen ei pysynyt *ihmisturvallisessa* lainsäädännössään kehityksen mukana» (Lahti), »Hän muutti Suomen ulkopolitiikan suuntaa *Neuvostoliitto myönteiseksi*» (Kuhmoinen). — Luultavasti tällaista yhdysadjektiivityyppiä tarvitaan nykykielessä, mutta tarvitaan myös sen säännöttyä, jotta väl-

tyttäisiin muotia poudattavilta sanarumiluksilta.

Lönnrotin sanakirjassa sanalle *lähiaika* on annettu kielioppitermin merkitys: tempus praesens. Nykyk'leessä sanaa käytetään NS:n mukaan »tav. lähinnä tulevasta (harvemmin aivan äskettäin menneestä) ajasta»; esimerkkejä menneestä ajasta ei NS mainitse. Ajassa nykyhetkestä eteenpäin viittaavat myös sellaiset sanat kuin *lähihetki*, *-tunti*, *-viikko*, *-vuosi* (joista tavallisesti käytetään monikkoa ja etenkin essiiviä). *Lähi*-määritteen ajallinen merkitys ei näytä olevan itsestään selvä: silloin tällöin yritetään *lähi*-alkuisella adverbiaalilla ilmaista äskettäistä mennyttä aikaa. Pari esimerkkiä ylioppilaisaineista: »*Lähipäivinä* on tehty hätkähdyttäviä havaintoja mm. Lahden ympäristön jätevedet keräävällä Vesijärvellä» (Heinola), »Erityisesti *lähivuosina* on vilkkaasti keskusteltu ylioppilaskirjoituksista» (Hämeenlinna). Näissä tapauksissa *lähi*-määritteen tilalle kuuluisi *viime*. Tämä samoin kuin *ensi* ilmaisee tiettyä aikasuhdetta, ja niin ilmeisesti pitäisi tehdä *lähi*-määritteenkin (sanat ansaitsisivat lauseopillisen selvittelyä). — Paikallisesti *lähi*- (lähipitäjä, -naapuri yms.) voi tietenkin viitata mihin suuntaan tahansa (samoin *liki*-, jota tuskin ajallisesti käytetään), mutta ajallisesti ilmaisutarve on toinen. Kertojan tai lauseen subjektin nykyhetken kannalta ei ole samantekevää, viittaako *lähi* tulevaisuuteen, menneisyyteen vai molempiin. Vaikka voidaankin puhua esim. »lähimenneisyydestä», pitäisi *lähi*-määritettä normaalisti käyttää vain futuurisesti.

Useat edellä esitellyistä näytteistä kuvaavat ääritapauksia, kerrallisia lipsahduksia, joita ymmärrettävästi on vaikea välttää, saati ennalta ehkäistä. Äidinkielen opettaja tietenkin karsii esityksestä tyyliin sopimattomat murre sanat, puhekielen tai slangin ilmaukset, olipa niitä käytetty tahallisesti tai vahingossa. Tässä yhteydessä ehkä voidaan selvittää jonkin

paikallisen sanan taustaa enemmänkin, palauttaa sana oikeaan kontekstiinsa tai valaista jotakin kielenilmiötä. Erityisesti on otettava huomioon murrepohja (ja sille rakentuva puhekieli) niissä kohdin, missä se yhä vaikeuttaa normatiivista kielenkäyttöä. Kielenhuoltajan on siis syytä tarkkailla paitsi »räjähdysmäisesti» leviäviä sanamuoteja myös sitkeästi säilyviä paikallispiirteitä.

Jaakko Sivula

Sanakilpailun saalista

Virittäjän 2. vihkossa kerrottiin lyhyesti tuloksista, joita edellisen vihkon kilpailu vastineiden löytämiseksi hankalille vierasperäisille sanoille oli tuottanut, ja luvattiin palata asiaan syksymmällä. Sen jälkeen on aineistoa seulottu sekä kielilautakunnan että Kotikielen Seuran kokouksessa — kaksissakin »pohtiaisissa» siis, käyttäkseni sanaa, jota eräs kilpailijoista oli ehdottanut hiukan erikoistuneempaan merkitykseen eli »teach-in-keskustelun» suomalaisiksi vastineeksi. Syksyn mittaan tuntuu suurin piirtein selvänneen, mitä käyttökelpoista uutta sanastoa kilpailu antoi saaliiksi ja mitkä sanat yhä jäivät vaille varmaa vastinetta tai jo ennestään käytettyjen vastineiden varaan. Esittelen seuraavassa tuloksia sana sanalta, kilpailujulistuksen mukaisessa järjestyksessä.

antiperspirantti. Tällä sanalla on pituudesta ja vieraskaikuisuudesta huolimatta etu, joka tekee sen ainakin mainostuksessa käyttökelpoiseksi: se ei sisällä suorasukaista viittausta niin arkiseen asiaan kuin hieken. Muun muassa käänös *hienestoaine* jää siitä siksi jälkeen (samoin »hietönne»: »hietönteen», jota eräs kilpailija kurillaan oli ehdottanut, lähtökohtana oletettava privatiiviverbi »hietöntää» = 'tehdä hiettömäksi'). Muodoltaan mahdollinen mutta tähän erikoistehtävään vähän ilmeettömän tuntuinen ehdotus on *kuive*; se sopii periaatteessa

tietysti minkä hyvänsä kuivausaineen, kuivitteen nimitykseksi. Nimikysymys jää edelleen auki. Ohimennen kannattaa muistuttaa, että lähisukuisella käsitteellä *deodorantti* sitä vastoin on hyvä vastine *raikaste* (tarvittaessa *ihonraikaste*). Mainosväeltä sekin tuntuu helposti unohtuvan.

bookata (huukata), booking. Keväällinen palkintolautakunta nosti ehdotusten johdosta esiin verbin *ennata*: *entaan* (jo Lönnrotin sanakirjan tuntema, merkityksensä 'anticipera, förutsätta'). Myöhemmissä keskusteluissa ratkaisun osuvuutta on kuitenkin epäilty. Sanan taakkana on astevaihtelun takia hiukan hankala taivutus, ja sitä paitsi voi kysyä, eikö jo tuttu *varata* (esim. matkalippu, hotellihuone) täytä saman tehtävän. Sen lisäksi on tarjolla tietysti myös *kirjata*: voidaan ajatella selkeästä työnjakoa, että asiakas varaa paikan itselleen, matkatoimisto kirjaa varauksen.

come-back. Kilpailujulistukseen turhaan livahtanut sana; vanhastaan käytetty *paluu* (esim. filmitähden, urheilijan, poliitikon) sopii vastineeksi mainiosti edelleen.

data ~ daatta. Tämä automaattisen tietojenkäsittelyn ajankohtaistama termi on moneltakin kannalta harmillinen. Se on lähtöjään latinan partisiipin perfektin monikko (vrt. yksikköön *datum*, alk. »annettu») mutta pyrkii suomessa käyttäytymään yksikkövärtalon tavoin ja on siksi johtanut uudentyyppiseen, kaksinkertaiseen monikkoon *da(a)lat*: *da(a)toissa* jne. Tällainen kehityshän tunnetaan eräistä muistakin sanoista (mm. yksikkönä käytetyt »fakta» ja »media»), ja samantyyppisten sanojen taivutus on kompastuskivenä myös ruotsissa (esim. järjestelmään huonosti luontuva monikko *media pro medier* ja yksiköksi pujahtanut *centra pro centrum* tai *center*, ks. Bertil Molde, Språkvård 1/1970 s. 2—). Lisäpulmana *data ~ daatta* -tapauksessa ovat kesto-suhteet: lyhyt vai pitkä ensi tavun vokaali, yksinäis- vai geminaatta-*t*?

Vastamainitut »fakta» ja »media» ovat sikäli vaivattomia, että ne voidaan helposti korvata muilla sanoilla: »fakta» = *tosiasia*, lyhempi *tosio* tai yksinkertaisesti